

Hát igen, más hát!

‘Well yeah, it is different’

The paper provides a formal analysis of Hungarian two-word short answers to *yes/no* questions, which consist of a verbal prefix, a verb stem or a nominal predicate followed by a personal pronoun or the discourse marker *hát*. The different degrees of acceptability of pronoun variants and the discourse marker at the right periphery are compared to each other, alongside with the investigation of the meanings, or more precisely, the pragmasemantic contributions, of the resulting constructions. We claim that the function of the discourse marker is to emphasize, or intensify, the propositional content, while the personal pronoun *én* refers to the speaker’s self-worth. These properties, together with the general pragmasemantic properties of congruent question-answer pairs, are formally captured in the post-Montagovian dynamic discourse-representational framework *ReALIS*, REciprocal And Lifelong Interpretation System. The underlying advantageous feature of *ReALIS*, which its anti-representational rivals (e.g. Lauer’s Dynamic Pragmatics) lack, is that it immediately makes it possible to formally represent the possible-world-like constructions of interlocutors’ beliefs, desires, authorities and intentions in a recursive manner. Our ultimate purpose is to build the inventory of such possible worlds, on the basis of which the pragmasemantic contribution of the basic sentence types and the different discourse markers can be described. The current paper concentrates on the interrogative and the answering-declarative types, alongside with the construction-specific properties of the particular two-word answer types discussed.

Keywords: representationalism, discourse markers, sentence types, short answer, pragmasemantics

Bevezetés

A tudományos módszer

Írásunkban betekintést kívánunk nyújtani egy lehetséges világ alapú leltárba, ami más formális szemantikai és pragmatikai¹ törekvésekhez hasonlóan a konvencionalizálódott alapmondattípusok, illetve beszédaktusok rendszerét kívánja megjeleníteni. Tesszük mindezt a rövidválasz-konstrukciók meggyőző elemzésének feladatát a középpontba állítva, olyan eseteket is figyelembe véve, amikor azok diskurzusjelölőt tartalmaznak.

Bemutatjuk továbbá a megoldási keretünknek választott *ReALIS* elméletet, amely a diskurzus résztvevőinek lehetséges hiedelmeire, vágyaira, szándékaira, mozgósítható képességeire utaló világocskák rendszerét a korábbi törekvéseknél hatékonyabb, megújított ontológiára alapozva kezeli.² Majd az elemzésben koherens rendszerbe helyezzük a kérdést és a kérdésre adható választ. A kérdést pedig az elemek kompozicionális³ bővítése révén vezetjük le a harmadik alapvetőnek tartott⁴ mondattípusból, a felszólításból, így rendezve egyetlen kompozicionális láncolatba a három fő mondattípust.

A keretben előrelépés, hogy a searle-i illokúciós aktuson túl a perlokúciós hatást és ezen túlmutató állapotokat is modellezünk. A második szakaszban ennek módjára is kitérünk.

A jelenségkör

Eldöntendő kérdésekre (1–4) adható lehetséges válaszokat mutatunk be, majd a *ReALIS* elméleti keretben meghatározzuk azokat a jelentéskomponenseket, amelyekkel magyarázható, hogy ezek a válaszok a különböző esetekben miért preferáltak eltérő mértékben. A grammtikalitási ítéletek a nyelvi példákban a következő ötfokú skálán alapulnak, a hatodik szint, a jeletlen „kifogástalan mondat” ítélet mellett: (?) > ? > ?? > *? > *.

¹ SEARLE 1969, 1976; ZAEFFERER 2001. Idézi GÄRTNER 2012; LAUER 2013.

² ALBERTI–KLEIBER 2014.

³ GROENENDIJK et al. 1996.

⁴ SEARLE 1969, 1976; ZAEFFERER 2001. Idézi GÄRTNER 2012; LAUER 2013.

- 1) a. Megetted a spenótot? / Megkaptad a szerepet?
b. Meg hát!
c. Meg én!
- 2) a. Megette(m) a spenótot? / Megkapta(m) a szerepet?
b. ??Meg ő!
b'. *Meg Péter!
c. (*Meg te!) *Meg ez/az!
- 3) a. Meglepődtél?
b. Meg hát!
b'. (De) meg ám!
c. ??Meg én!
- 4) a. Egy kávét kérsz?
b. Azt hát!
c. *Azt én!
- 5) a. Nem tudom, hogy ettél-e levest.
b. *?Ettem én!
b'. Ettem hát!
c. Nem én!
c'. *Nem hát!

A *hát* diskurzusjelölő a legtöbb esetben jól formált az általunk górcső alá vett pozícióban. A fenti példák szemléltetik, hogy emellett az *én* hátravetése is lehetséges, viszont más (személyes) névmás nem állhat a rövid válasz végén (2b–c). Azokban az esetekben pedig, ahol az igének nem ágéntív az alanya (3–4), már az *én* is kevésbé elfogadható. Tagadás esetén is különbség jelenik meg a diskurzusjelölő és a személyes névmás használatában (5), azonban ekkor a *hát* nem tudja betölteni mondatvégi nyomatékosító szerepét, és a személyes névmás lép elő kifogástalan alternatívaként.

Dinamikus pragmaszemantika

Jelen tanulmány elemzései egy diskurzusreprezentációs elméleten⁵ alapuló, vállaltan pszichologista/mentalista keretben születtek, melyet a poszt-montagoviánus formális szemantikai közösségben⁶ antirepresentacionalista dinamikus pragmatikai törekvések⁷ representacionalista párjaként/vetélytársaként tudunk elhelyezni. A ReALIS érvrendszere szerint a representacionalizmusban rejlő lehetőségeket bátran kiaknázhadjuk, ugyanis a reprezentáció nem jelent kiküszöbölhető, és ezért (Ockham borotvájának éle alá száműzendő, tehát) kiküszöbölendő köztes szintet a leírásban. Ez annak köszönhető, hogy a ReALIS elméleti keret ontológiai újítása révén a diskurzus reprezentációja nem az elme és a való világ reprezentációja közötti szint, hanem az interpretálók elmeállapotának része, az ő elméik pedig a világ részét képezik, gazdag belső struktúrájukkal egyetemben.⁸ Ez utóbbi nyilvánvaló tény, de az antirepresentacionalista/antipszichologista álláspont szerint az ilyen „realista” elmeábrázolás olyan ár, amelynek a megfizetése helyett érdemes a formális szemantikai és pragmatikai megközelítéseknek azzal az egyszerűsítő munkahipotézissel élni, hogy a világot figyelő elmék kívül esnek a világon, amit figyelnek. A ReALIS álláspontja viszont az, hogy ezzel éppen a kommunikáció lényegét veszítjük szem elől: miközben társalgunk, legalább annyira próbáljuk egymás elméjének tartalmát kipuhatolni, azaz mentalizálni, mint a külvilágból/külvilágról információt nyerni.

A ReALIS mozaikszó feloldása: *Reciprocal And Lifelong Interpretation System*, azaz *Kölcsönös és élethossziglani interpretációs rendszer*. A kölcsönös szó arra utal, hogy a társalgás résztvevőinek tudása aszimmetrikus. Abban az esetben, ha mindketten tanúi egy „e” eseményszerűségnek (eseménynek vagy állapotnak), egyikük tudhatja a másikról, hogy az tisztában van „e” fennállásával, illetve ugyanezt tudhatja a másikuk is az első résztvevőre nézve. Emellett akár vélekedhetnek a másik tudásáról a tekintetben, hogy az róluk mit tud, de ez mindig kölcsönös tudás lesz a másikról, nem pedig közös. Az *élethossziglani* szó arra utal, hogy megnyilatkozásainkkal életünk végéig egy diskurzusreprezentációs struktúrához hasonló, sajátos címke-

⁵ KAMP et al. 2011.

⁶ CHOMSKY (pl. 1957, 1995) talaján l. DOWTY et al. (1981); ALBERTI (2011a) tudománytörténeti fejtegetései alapján.

⁷ LAUER 2013.

⁸ ALBERTI–KLEIBER–KÁRPÁTI 2017.

rendszer szerinti részben rendezés által előálló szerkezet növekedését tápláljuk egymás elméjében.⁹ A ReALIS elméleti keret választásával megtartjuk Montague logikai hozzáállását és formalizálási törekvését¹⁰, a keret végső soron a programozhatóságot¹¹ tűzi zászlajára, miközben kurrens pragmatikai problémákra nyújtható benne megoldás.

Mód nyílik egyrészt konvencionális profilok előállítására lehetséges világ alapúvá alakítva a pragmatika sikerességi feltételeit. Másrészt a modell-elméleti igazságértékelés általánosítása, a pragmatikai ihletésű¹² Oishi-féle mintaillesztés¹³ eszközével, e profilok kiértékelése végezhető a nyelv használatának szempontjából azáltal, hogy a feladó-címzett-kontextus és a beszélő-hallgató-szituáció hármakat egymásra illesztjük.

A beszélő és a hallgató elméjének tartalmát és az ezt tápláló diskurzusokat a ReALIS-keretben egyazon módon ábrázolhatjuk, ezáltal összevethetjük őket. A diskurzus feladóját (addresser, a képletekben 'i') megfeleltethetjük a beszélőnek (speaker, a képletekben 's'), aki az adott feladói szerep eljátszása mellett dönt, míg a címzettet (addressee, 'u') a hallgatónak (listener, 'l'). A keretben elkészített elemzések során tehát kulcsfontosságú, hogy az üzenet feladójának szerepét a beszélő elméjétől elválasztjuk, a ReALIS terminológiájában a fenti kifejezések egymástól eltérő jelentéssel bírnak.

A következőkben bemutatjuk, hogy az interpretációs bázis releváns rész-halmazát véve milyen lehetséges világocskákon keresztül tárul fel a főbb mondatátípusok konvencionálizálódott jelentése, pontosabban fogalmazva pragmaszemantikai kontribúciója.

Lehetséges világok leltára

A ReALIS lehetségesvilág fogalma eltér az antireprezentacionalista hagyományokból ismerhető eliminatív lehetségesvilág alapú szemantikáétól. A ReALIS nem potenciális (kül-) világok sorait törli, hanem egyetlen kül-

⁹ A formális szemantika betöréséről a pragmatikába l. ALBERTI–KLEIBER 2014; ALBERTI–VADÁSZ–KLEIBER 2014; ALBERTI–KLEIBER–KÁRPÁTI 2017. Az elmereprezentációról l. ALBERTI 2011a.

¹⁰ DOWTY ET AL. 1981.

¹¹ A keret számítógépes nyelvészeti vonatkozásáról l. pl.: ALBERTI 2011b; ALBERTI ET AL. 2013; ALBERTI–NÓTHIG 2015; NÓTHIG–SZETELI 2018.

¹² AUSTIN 1975/1962; OISHI 2014.

¹³ ALBERTI–KLEIBER–KÁRPÁTI 2017.

világot definiál, ahol az extenzionális igazságértékelés zajlik. Ebbe ágyazza be a világmodellhez tartozó elméket azok hiedelmeivel (B), vágyaival (D), szándékaival (I) együtt, e képlet szerint: $P([P(M \times T \times \{+, -, 0\} \times In)]^*)$

A világok tehát az elmében sokszorozódnak fel, mint egy prizma lapjain egy kép: ahogy a külső hatványhalmazjel ('P') mutatja, egyazon esemény-szerűséghez (e) több címkeötös is kapcsolódhat,¹⁴ amelyek összességét a ReALIS terminológiájában intenzionális profilnak nevezzük. Éppen amiatt, hogy ezek a lehetséges világok nem a külvilágot, hanem az elme tartalmát sokszorozzák, illetve az eliminatív hagyománnyal kapcsolatos félreértések elkerülése végett, „világocskáknak” (*worldlet*) nevezzük őket.

A második hatványhalmazjel a képletek nagyobb fokú alulspecifikálását biztosítja. A képlet végén a Kleene-csillag azt is lehetővé teszi, hogy a világocskákat egymásba ágyazzuk, ezzel ragadva meg akár a *tudom, hogy tudod, hogy vágyom rá, hogy szándékok legyen, hogy az esemény fennálljon* esetét. Ezen eszközök összességével ragadható meg a prizmahatásnak nevezett jelenség.

M: modalitás	hiedelem (B) < vágy (D) < autoritás (A) < szándék (I)
R: a világocska gazdája	feladó (i) < címzett (u) < mások (r, o ...)
T: időpillanat	előző (–) < jelenlegi (0) < következő (+)
{+, –, 0}: polaritás	fennáll (+), az ellenkezője áll fenn (–), információhiány (0)
In: intenzitás	maximális (+5), erős (+4, +3), “valamicske” (+2, +1), ... -5-ig

Ahogy az relációs jelek (<) mutatják, kialakítható egy három szempontot alapul vevő rendezési elv, ami többé-kevésbé visszatükrözi a lehetséges világocskák korábbi intuitív, illetve klasszikus pragmatikai forrásokon alapuló sorrendjét.¹⁵ A polaritás és az intenzitás alapján előálló skálán meghatározott eloszlással jellemezhető, hogy a -5 és +5 közötti értékek közül adott lehetséges világ esetén mi a legoptimálisabb állapot, ami a gördülékeny kommunikációt jellemzi. Emellett megadható, hogy milyen érték esetén lenne elvárt az átfo-galmazás – például valamilyen diskurzusjelölő, intonációs mintázat használa-

¹⁴ Például az, hogy Elemér nőtlen, a nővére számára biztos tudás, míg egy udvarlóra vágyó új kolléganője számára vágy.

¹⁵ ASHER–LASCARIDES 2003; GRICE 1975.

ta – illetve a nem ideális állapot akár szándékos csúsztatást is jelezhet. A kommunikatív szándék kimutatásának megsértéséről az irodalom egy része állítja, hogy az nem tekinthető a kommunikáció részének¹⁶, azonban az introspektív hagyománynak komoly és hatékonyan elfogadott eszköze a rosszul formált diskurzusok konstruálása¹⁷, ez motiválja ilyen esetek elemzését. A ReALIS az eloszlások helyességének bizonyítására is használja azokat a pragmatikai jelenségeket, amelyek a kommunikációs hiba tartományába esnek.

Elsődleges rendezési elv a modalitás, ami a világocskák birtokosának főként a hiedelmeire, vágyaira, szándékaira utal, illetve arra, hogy mi fölött rendelkezik hatalommal, mi fölött van autoritása.¹⁸

Az R halmaz elemei jelölik a világocskák birtokosait. A feladói intencionális profilt azon világocskák összessége képezi, ahol a bázis – az első világocskaszint – birtokosa maga a feladó. Ez a bázisvilág beágyazva tartalmazhat olyan világocskát, amelynek birtokosa a címzett, ez azt jelenti, hogy a közlés során a feladó figyelembe vette a címzetről alkotott hipotézisét is. A lehetséges lehetségesvilágocskák szisztematikus számbavétele által megjelenhetnek olyan világocskák, amelyeknek a bázisán a címzett a birtokos, azaz a mintaillesztési eljárással nem csupán az értékelhető, hogy a feladó – saját bizonyossága szerint – megfelelő címzettet választott-e, hanem az is, hogy a hallgató maga alkalmas-e a szerepére.

Ezen kívül a legfrissebb ReALIS-leltárban¹⁹ meghívhatunk a következő világalápotra vonatkozó világocskákat is. Modellezhetővé válnak ezáltal a perlokúciós hatáson is túlmutató jelenségek. A korábbi ReALIS-elemzések²⁰ világocskáinak közös jellemzője az volt, hogy a közléshez kapcsolódó sikerességi feltételeket és társalgási maximákat fejezte ki formálisan. A világocskák megjelenése kötelező volt adott megnyilatkozás esetén. A perlokúciós hatást érintő világocskák választható lehetőségek, melyek közül néhányat határoz csak meg az adott szituáció, de akár csak a címzetti profilelemek, ezek is a feladói konvencióból generálhatóak néhány megadott művelet alapján.²¹

Az eredendően címzethez szóló profilok tartalmaznak egy centrális elemet. Az első címzethez kapcsolódó akció, hogy ez az elsődleges feladói

¹⁶ HABERMAS 1984.

¹⁷ GYURIS 2013.

¹⁸ ALBERTI 2017; ALBERTI–SZETELI 2017b.

¹⁹ ALBERTI–SZETELI–KLEIBER 2018.

²⁰ ALBERTI et al. 2016.

²¹ SZETELI et al. 2018; NÓTHIG–SZETELI 2018.

szándék – helyes illesztés esetén – a világban végrehajtottnak tekinthető. Például felszólítás esetén a centrális szándék az, hogy a címzettnek szándékává váljon az adott eseményszerűség megvalósítása, az első lehetséges akció pedig az, hogy a közlést követő időpillanatban szándékává is válik.

Lehetséges továbbá, hogy a címzett nem teljesen sikeres mintaillesztés esetén a hiányzó axiómákat pótolja. Továbbra is a felszólítást véve példának, a feladónak a címzetről feltételeznie kellene, hogy az tisztában van vele, hogy az eventualitás még nem valósult meg. A címzett akkomodálhatja ezt az elemet feltételezve, hogy amire felszólítják, az valószínűleg nem történt még meg.

Emellett bármely profilelem beágyazódhat egy *a címzettnek az lesz a hiedelme, hogy a feladó szándéka, hogy a címzett megtudja, hogy... (Bu+Ii+Bu+...)* világocskába. Ezáltal a hallgató bármelyik profilelem tekintetében a közlés céljának tarthatja adott elemnek az ő tudomására jutását. Például az eredeti formájában címzett nélküli óhajítás esetén, annak felvételekor a vágy közlése történhet meg.

Végül az iménti lépéssel szimmetrikusan a szándék komponens redukciója lehet, hogy a címzett töröl feladói szándékokat, és saját mérlegelése alapján igaznak ismeri el magát a szóban forgó eventualitást.

Az elemzés

Alapmondattípusok és rövidválasz-konstrukciók

A fenti rendszer működését a kérdő mondat és az arra adott válasz-kijelentés által meghívott lehetséges világokon mutatjuk most be.²² Ezt motiválja,

²² SZETELI et al. 2018 és főleg az abban meghivatkozott ReALIS-szakirodalom gazdag érv-rendszert sorakoztat fel a hagyományos felfogás szerinti öt alapvető mondat típus itt is alapul vett intenzionális profiljának, azaz lehetséges – világ alapú formális leírásának a megtámasztására. Nyilván túlnőne e tanulmány lehetséges terjedelmén az évek során felhalmozott érvek ismertetése, beleértve a rendszerépítésnek mint metaelméleti érvnek a figyelembe vételét. Ehelyütt a mondat típusok közül a válaszként elhangzó kijelentés (mint a normál kijelentésnél erősebben specifikált típus) elemzése jelent újdonságot, mely elemzés újfent a rendszerépítési elv mentén határozódik meg: mint a fogaskerek, úgy illenek egymásba a kérdés és a válasz-kijelentés intenzionális profiljai, amelyek a többi konvencionalizálódott intenzionális profillal együtt hatalmas algebrai struktúrát alkotnak, amelynek alpművelete a *kompozicionalitás* (l. pl. GROENENDIJK et al. 1996), úgy meghatározva intenzionális profilok körében, ahogyan azt KLEIBER–ALBERTI 2017. bemutatja.

hogy a vizsgált mondataink explicit előzményre támaszkodnak egy kérdés formájában, ami a kijelentő mondat alapbeállításához képest jóval szűkebb mozgásteret jelent a megjelenő lehetséges világocskában.

A táblázat első oszlopában a lehetséges világocska címkehármastulajdonosságai jelennek meg, a további oszlopokban pedig adott megnyilatkozáshoz kapcsolódó eloszlás-optimumok. A fekete háttérrel jelölt értékek fedik le az elfogadhatatlan eseteket, a jelöletlen számok pedig a helyes mintaillesztést. A szürke háttér azokat az eseteket jelöli, amelyek önmagukban nem helyesek vagy elfogadhatatlanok, hanem valamilyen – több világocskát felölelő – összesített feltételre van szükség a döntéshez. Dölttel jelöltük azokat az értékeket, amelyek az elfogadhatóságukat tekintve inkább a határon mozognak. Ezáltal az egyenes, félkövér és fehér háttérű értékek azok, amelyek megjelenésük esetén a legflottabb, leggördülékenyebb kommunikációt biztosítják, az ugyanilyen fekete háttérűek pedig kivétel nélkül valamilyen nehezen értelmezhető, aszimmetrikus diskurzust hoznak.

A kérdéshez tartozó első lehetséges világ a feladó hiedelmére vonatkozik. Optimális esetben a beszélő, aki magára öltötte a feladói szerepet, nem tudja, hogy az esemény fennáll-e (ezt fejezi ki a '0'), vagy legalábbis egyik irányt tekintve sem túlságosan elkötelezett (erre utalnak a kettőt nem meghaladó abszolút értékű számok). Azoknak az eseteknek a jelölésére, amikor a beszélőnek valójában erősebb hiedelme van, a nyelv olyan diskurzusjelölőkkel szolgál, mint az *ugye*.

Eközben a feladó a másikról is feltételez valamekkora tudást, amit a második sorban látható „mentalizációs” eloszlással szemléltetünk. A kommunikáció akkor a leggördülékenyebb, ha olyan hallgatót jelölünk ki a címzetti szerepre, akiről beszélőként biztosra vesszük, hogy tudja a választ (a +5 és a -5 értékek fejezik ki a kétféle polaritású biztos tudást), illetve az is elfogadható, ha feltételezhetjük róla ezt. Nulla érték körüli bizonytalanság esetére a *vajon*, illetve a *szerinted* diskurzusjelölő megjelenése a jellemző.

Egy háromemeletes világocska írja le azt a jelenséget, hogy a leginkább gördülékeny kommunikáció biztosítására nem (feltétlenül) elég olyat kérdezni, amire a feladó nem ismeri a választ, illetve amire a címzett igen. Ezek mellett a jelöletlen kérdést jellemzi még, hogy a feladó a címzettjéről erősen feltételezi, hogy az viszonylag stabilan gondolja róla, a feladóról, hogy tényleg szüksége van a válaszra. Önmagában véve az sem hiba, ha a feladó szerint a címzett nem rendelkezik ismerettel az ő tudásáról, de erősebb ellentétes hiedelem feltételezése esetén a feladótól elvárt, hogy körülkerítse mondani-valóját: *Tudom, hogy szerinted tudnom kellene, de...?*

A kérdés oka lehet az, hogy a feladó meg szeretné tudni a választ, de kérdezhet a címzett érdekében is, sőt az sem kizárt, hogy egy harmadik érintett szereplő miatt hangzik el a kérdés. Ezeket a figyelembe vehető szereplőket adják meg r lehetséges elemei. Az $x_p = (x_3 \cdot 5 + x_2' \cdot x_2 + x_1' \cdot x_1) : 15$ episztémikusan súlyozott összérdek közös skálán adja meg, hogy a szereplőknek a közlés lezajlása iránti vágya erősségével milyen mértékben van tisztában a feladó. Az x_3 a feladói vágy komponense, ami ötszörös szorzóval jelenik meg a képletben, illetve a táblázatban szögletes zárójel mutatja, hogy a saját vágyról alkotott tudás erőssége magától értetődően maximális. Az x_1' és az x_2' értékek a címzett, illetve a valamilyen harmadik személy vágyának mértékét jelölik, x_1 és x_2 adja meg, hogy milyen erősségű hiedellel bír erről a feladó. Ezek összegét véve, majd az osztást elvégezve visszavetíthetjük az optimális helyzetet eredeti skálánkra. Nulla vagy afölötti szám esetén a figyelembe vett szereplőknek összességében nincs ellenvetése a kérdés ellen. Emellett a feladó bizonyos szereplőket ignorálhat, azaz (egy akkommodációs lépéshez folyamodva) megteheti, hogy tudatosan nulla súllyal veszi figyelembe az érdeküket.

A rendezési elv alapján a lehetséges világok leltárában a feladó hiedelmei után a címzett hiedelmei következnek. A mintaillesztés során minden esetben a bázis-világocskaszint birtokosát értékeljük. A feladó hiedelmeit az igazságértékelési eljárás során a beszélő mentális állapotával hasonlítjuk össze, és kimutatjuk, amennyiben például a beszélő valójában nem gondolja címzettjéről, hogy az tisztában van a válasszal. A címzett hiedelmeit ugyanezen a módon a hallgató mentális állapotával hasonlítjuk össze. A mintaillesztés az első hiedelem esetén akkor helyes, ha a hallgató mentális állapota mintaköveti a feladói szerep által meghatározott eloszlást ($Bu0 \rightarrow Bi0Bu0$), tehát a címzett ténylegesen tudja a választ. Ha a hallgatói bázisvilágocskája hibás, akkor a feladó *tévedett* abban, hogy a címzett tudja a választ, aki joggal reagáhat: *Honnan veszed, hogy én ezt tudom?* Amennyiben már a feladó és a beszélő közötti mintaillesztési eljárás kimutatta a hibát, úgy a feladónak illet volna a már emlegetett diskurzusjelölőket használnia, illetve feltételezhető valamiféle csúsztatás. Például a feladó készakarva kérdezett olyat a hallgatójától, amit az nem tud, hogy egyenesen felhívja erre a figyelmet. A hallgató reakciója e szándék felismerése esetén lehet: *Na, ne tégy úgy, mintha nem tudnád, hogy fogalmam sincsen!*

Ugyanez a helyzet a következő ($Bu0Bi0$) címzetti hiedelem esetén, ami a feladói profil $Bi0Bu0Bi0$ elemét mintaköveti a bázis-világocskaszint ($Bi0$)

eltávolítása után.²³ A hallgató elcsodálkozik a kérdésen, ha viszonylag erősen feltételezte, hogy a beszélő tudja, az esemény fennáll-e.

A vágyakra vonatkozó képlet hasonló módon áll elő, mint a feladó esetében, azzal szimmetrikusan a címzett is kijelölheti a releváns halmazt, amely diskurzusszereplők érdekében jó, ha a beszélő megtudja a választ. A két halmaz nem kell feltétlenül megegyezzen, a feladó felteheti az *Adtak be neked oltásokat az út előtt?* kérdést a saját érdekében, mert ő is tervez elutazni az adott országba. Eközben a címzettnek bele se kell gondolnia, hogy a feladója mivégre tanúsít érdeklődést az ő utazása iránt, hogy beszélhessen hányattatásairól, ha neki magának – mint a saját releváns halmaza egyetlen tagjának – van kedve ehhez. Ez jól példázza, hogy a mindennapi kommunikációban akár úgy is tűnhet, hogy valamiféle kölcsönös tudáson van a hangsúly – egyes elemzések erre építenek²⁴ – miközben a releváns halmaz kiválasztása nem közösen zajlik, hanem aszimmetrikus. Annak a modellezése, hogy a címzett firtathatja magában, hogy a feladó miért is érdeklődik, egy mentalizációs világocská bázis-konkatenációjával történik ($\text{Bi0Dr0Bi+} \rightarrow \text{Bu0Bi0Dr0Bi+}$). Ebben az esetben történhet mintaillesztési hiba, ha a címzett más releváns halmaz felépítését tételezi fel a feladó részéről. A harmadik szereplő bevonására lehet példa, amikor a feladó *Na, sikerült kikúrálni a fülgyulladásodat azzal a csodarecepttel?* kérdése nyomán a címzett azt hiszi, hogy a feladó az állandóan középfülgyulladásban szenvedő felesége miatt érdeklődik a dolog iránt, miközben az valójában a címzettet beszéltette volna hányattatott hétvégéjéről. Esetleg szívesen elárulná, hogy a válasz igen, de a feladó releváns halmazában harmadik személyként főnöküket is sejtheti, akiről nem szeretné, ha megtudná, hogy már teljesen meggyógyult, mégse megy be hétfőn az irodába. Ilyenkor lehetséges a *Figyelj, ezt én csak neked mondom, hogy már jól vagyok* szlogentípus alkalmazása.

Azt mindenestre érdemes tudatosítani, hogy a beszélői információállapot és a feladói szerep közötti kapcsolat, illetve ugyanígy a hallgatói információállapot és a címzeti szerep közötti kapcsolat – amit a 2. szakasz ele-

²³ Az intenzionális profilok felvázolt algebrai rendszere iránt érdeklődő olvasó figyelmét arra hívjuk fel, hogy i1 és i2 konvencionalizálódott intenzionális profilok kapcsolatában egyes profilelemek, azaz világocskák, úgy adódnak, hogy egy i1-beli profilelemet kell bővíteni, hogy megkapjuk az i2-beli megfelelőjét, míg más esetekben éppen fordított a bővülési irány. Jövőbeli kutatás tárgyát képezi ennek a jelenségnek, illetve az egymásnak megfelelő profilelemek további kapcsolati lehetőségeinek a szisztematikusan feltárása. Jelen cikk az első lépések megtételére vállalkozhat ebben az irányban.

²⁴ BENZ (2000) multiágens rendszere (SZETELI et al. 2018 részletesen idézi).

jén *Oishi-féle mintaillesztésként* aposztrofáltunk – korántsem merül ki egy egyszerű igazságértékelésben; hanem valójában számos körülmény specifikálása zajlik le eközben. Mindkét társalgó fél elkötelez(het)i magát amellett, hogy az információátadás valójában kinek is az érdeke, illetve hogy a közvetlenül megnevezett e eseményszerűsége túl (ami például a fülgyulladásból való kigyógyulás) nem egy ahhoz rendszerszerűen asszociálódó e eseményszerűségről való információnyerés jelenti-e a valós célt (miszerint az már munkaképes, aki kigyógyult valamiből). Megjegyzendő még, hogy számos mostanában megjelent, Kleiberhez és/vagy Szetelihez kötődő *ReALIS*-publikációban rámutatunk, hogy az aluspecifikált összérdekformula éppen a releváns szakirodalomban konszenzussal alátámasztott al-típusoknak szolgál magyarázatául, tovább erősítve a rendszerépítő elvekbe vetett bizalmunkat.

Táblázatbeli rendezési elvünkhöz képest ezen a ponton előre ugorva megemlítjük a kérdéshez kapcsolódó feladói szándékot, hogy a címzettben szándék ébredjen a válaszadásra, mivel a feladóhoz kapcsolódó világokból vezethető le a címzeti profil. Ideális esetben a címzettnek szándéka is ébred a válaszadásra. Emellett pedig a második egységben ismertetett akciók is mind a feladóhoz kapcsolódó bázisvilágból vezethetőek le.

Ezek az akciók a táblázatban a jövőre vonatkozó címzeti hiedelmek formájában jelennek meg, és a lehetséges perlokúciós hatást (is) modellezzik. Az első ilyen világocska (Bu+Bi+) például azt jeleníti meg, hogy a címzett a kérdésből levonhatja a hallgató nemtudására vonatkozó információt, ha éppen ez releváns számára. A következő, háromemeletes világocska ugyanezen az elven az a címzett részéről levonható hiedelem, hogy a feladó feltételezi róla, ő tudja a kérdésre a választ.

A gyanakvás típusú akcióra is hozunk egy táblázatbeli példát. A Bu+Ii+Bu+Bi+ címkehármass azt fejezi ki, hogy a címzett hiedelmévé válik, hogy a feladónak egyenesen szándéka volt, hogy ő a címzett azt gondolja, a feladó nem tudja a kérdésre a választ. Például a feladó *Fél óra alatt el tudok majd jutni villamossal hozzátok?* kérdésére a címzett arra jut, hogy a feladó el akarja hitetni magáról, hogy korábban még a környékén se járt a helynek, ahol ők laknak.

	Kérdés	Válasz-kijelentés
Bi0	-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5	-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5
Bi0Bu0	-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5	-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5
	-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5	-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5
Bi0Bu0Bi0	-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5	-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5
	-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5	-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5
	-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5	-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5
Bi0Bu0Bi0Bu0		-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5
		-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5
		-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5
		-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5
Bi0Bu0Dr0 _{Bu+}		-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5
		-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5
[Bi0]Dr0 _{Bi+} xD r={i,u,o}	-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5	
[Bi0]Dr0 _{Bi+} xD r={i,u,o}		-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5
Bi0Iu0Ii+ _{Bu+}		-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5
		-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5
		-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5
Bu0	-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5	-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5
Bu0Bi0	-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5	
	-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5	
[Bu0]Dr0 _{Bi+} yD r={i,u,o}	-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5	
[Bu0]Dr0 _{Bu+} yD r={i,u,o}		-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5
Bu+		-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5
Bu+Bi+	-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5	-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5
	-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5	-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5
Bu+Bi+Bu+	-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5	-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5
	-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5	-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5
	-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5	-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5
Bu+Bi+Bu+Bi+	-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5	
	-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5	
	-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5	
	-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5	
Bu+Bi+ _{Du+Bu+}		-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5

	Kérdés	Válasz-kijelentés
		-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5
Bu+ _{Di+Bi+}	-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5	
Bu+ _{Di+Bu+}		-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5
Bu+Bi+ _{Du+Bi+}	-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5	
	-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5	
Bu+Ai+Bu+		-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5
		-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5
Bu+ _{Ii+} Bu+		-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5
		-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5
Bu+ _{Ii+} Bu+Bi+	-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5	értelmetlen
	-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5	
	-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5	
Bu+ _{Ii+Iu+Bi+}	-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5	
Di0Bi+ _{=Bi0Di0Bi+}	-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5	
Di0Bu+ _{=Bi0Di0Bu+}		-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5
Du0Bi+ _{=Bu0Du0Bi+}	-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5	
Du0Bu+ _{=Bu0Du0Bu+}		-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5
Ai0 _{Bu+}		-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5
Iu0Bu+		-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5
		-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5
Ii0Iu+ _{Bi+}	-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5	
	-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5	
Iu+ _{Bi+}	-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5	

1. táblázat A kérdéshez és a válasz-kijelentéshez kapcsolódó lehetséges világocskák; ahol $x_D = (x_3 \cdot 5 + x_2' \cdot x_2 + x_1' \cdot x_1):15$ (és hasonlóan $y_D = (y_3' \cdot y_3 + y_2' \cdot y_2 + y_1 \cdot 5):15$) az episztemikusan súlyozott összeérdek

A kérdésre adott válasz-kijelentés elemzéséhez a kijelentő mondat alapbeállítását vehetjük alapul („én tudok valamit, amit te feltehetőleg nem, és ha(már) hatalmamban áll átadni az információt, szándékom megtenni ezt, ha ezzel értelmes érdeket szolgálok”) azokkal a módosításokkal, melyeket az előzmény kérdés lehetséges világai hajtanak végre a profilon. A válasz-kijelentés profiljában megjelennek olyan világocskák, amelyek a kérdés nyomán jönnek létre, illetve a meglévő világocskákban az optimum szűkül, a válaszadó feladó tere csökken, ha azt tekintjük, hogy az előzmény nélküli kijelentés eseténél mennyivel biztosabban vélekedhet a címzetről, elfogadva a kérdő konvenciót. Az elemzések követéséhez párhuzamosan javasoljuk a két táb-

lázatot. Egyrészt az első táblázat harmadik oszlopában – a már ismertetett rendszer szerint – részletesen nyomon követhető a helyes mintaillesztés eloszlása. Másrészt a második táblázat globális képet nyújt a kérdés és a válasz-kijelentés axiómáinak kapcsolatáról is.

A második táblázat utolsó oszlopában dőltén szedve láthatóak azok az axiómák, amelyeket a feladói profil az alapbeállításból örököl, illetve annak módja, ahogyan a kérdés-válasz fordulóváltás következményeképpen a feladó és a címzett személye felcserélődik, és egy feladói bázis-hiedelemvilág kapcsolódik a kérdés hiedelemmel kapcsolatos axiómáihoz.

Visszatérve az első táblázathoz, a válasz-kijelentés első axiómájának optimuma megegyezik az alapbeállításával. A biztos tudás elvárható, csekélyebb mértékű tudás esetén a feladó például egy *szerintem* diskurzusjelölő használatával jelezheti azt.

Elfogadva a kérdő profil konvencióját válasz-kijelentés esetén a feladó teljesen biztos benne, hogy a címzettnek nincs ismerete az eseménnyel kapcsolatban.

A kérdésre adott válasz esetén a feladó felméri, hogy a kérdezőnek van egy releváns halmaza, aminek az érdekében vágya megtudni a dolgot, és megállapítja, hogy ő is ki tud jelölni megfelelő releváns halmazt. Előbbi világocska a megelőző kérdés alapján merül fel, utóbbi a kijelentés alapbeállításából származik. E kettő releváns halmaz összevetéséről már a kérdő profil ismertetése során is nyilatkoztunk. Amennyiben a kérdés címzettjében – aki ezúttal már a válasz-kijelentés feladója – tudatosul, hogy a két halmaz nem egyezik meg, illetve amennyiben egy, a másik fél releváns halmazában figyelembe vett szereplő nincs így, jelezheti, hogy csak címzettjének szánja mondanivalóját.

A válaszadóban a kérdező centrális szándéka is tudatosul, hogy neki szándéka ébredjen válaszolni.

Az (új) címzett oldalát tekintve megjelennek olyan axiómák, amelyek mellett már kérdésével elkötelezte magát. Hiedelme mértékének mintakövetnie kell a feladó vélekedését, amit pedig a kérdésből generáltunk. A címzett mozgástere csökken, amikor kérdez, és a diskurzus másik résztvevője jó válaszadónak bizonyul. A címzetti szerepet fel kell vennie, azt nem utasíthatja vissza úgy, ahogyan azt például egy előzmény nélküli kijelentés esetében tehetné: *Miért mondod? Én ezt már tudom!*

Ugyanez a helyzet a releváns halmazzal kapcsolatosan. Kérdésével eldöntötte, hogy a közlés érdekében áll, ez a világocska csak valamilyen külvilágból származó információ hatására évülhet el.

A kérdéshez hasonlóan átugorva a következő időpillanatra vonatkozó hiedelmeket, előbb a maradék kettő feladói világocskát ismertetjük. A válasz-kijelentés profilja megörökli a kijelentés azon feltételét, hogy a feladónak erős autoritása van kijelenteni, hogy az eseményszerűség fennáll. Az autoritás magában foglalja a válaszadás *képességének* feltételeit, amelyek közül a legmeghatározóbb feltétel, hogy tudja-e a választ. Emellett van egy *engedély* paramétere, ami a szociális szabályokat rögzíti, például a feladót ne kösse titoktartási fogadalom. Az optimum, illetve egy válaszadó beszélő mozgástere abban a tekintetben csökken, hogy már kisebb autoritás esetében is elvárt tőle valamiféle válasz. Előzmény nélkül nem „hencegett volna el” adott törénettel, de kérdés hatására titkolnia sincsen oka azt.

Hasonló helyzet lép fel a szándékébredés terén. A feladó előzmény nélküli kijelentése esetén a szándék, hogy az információt a másik fejébe plántálja, gyengébb is lehet. Válasz-kijelentés esetén eleve úgy lép be a diskurzusba, hogy felismerte, pontosan e szerep betöltését várják tőle.

Az akciókat tekintve az a különbség figyelhető meg, hogy a legtöbb profilelemet a címzett még biztosabb szinten ismerheti fel, mivel ő maga nyújtott hozzájuk előzményt.

A gyanakvó típusú profilelem (Bu+Ii+Bu+Bi+) azonban értelmetlenné válik, mivel azt fejezi ki, *hogy a címzettben tudatosul, hogy a feladó szándéka, hogy úgy vélekedjen, ő a feladó tudja a választ.* A megnyilatkozást ebben az esetben a (mostani) címzett kérdése előzi meg, emiatt ő nem gyaníthat manipulatív szándékú közlést, az ilyesmire való gyanakvás nyomai már a kérdés során megjelentek volna mintaillesztési hiba formájában.

Az elemzés során az egyes axiómák kapcsán kitértünk rá, mely pontokon specifikálódik válaszadásra a finomhangolatlan kijelentő alapbeállítás, de emellett egy összefoglaló bekezdést szentelünk magának az alapbeállított kijelentő profilnak, mint a válasz-kijelentés egy bemeneti forrásának. A második táblázat utolsó oszlopában kiemeltük a feladói hiedelmet, mint az előzménykérdést nem igénylő alapbeállított kijelentő profilból örökölt első axiómát, ami a biztos tudás közlését biztosítja mindkettő esetben ugyanazzal az eloszlással. A második kiemelt axióma eloszlásának egyik forrása a kijelentés, ahol a feladó egy a mentalizációs eloszlással jellemezhető erős tudással bír. Ezt specifikálta a biztos tudás szintjére a világocskás másik forrása-ként a kérdés. Továbbá a feladót előzmény nélküli kijelentés esetén nagyobb fokú autoritás kell jellemezze, hogy továbbadja tudását, illetve a közléshez kapcsolódó vágnak ő teremti először releváns halmazt, míg válasz-kijelentés esetén már egy kérdéshez kapcsolódó hallgatói releváns halmazt is alapul

vehetett. Ezzel párhuzamosan szándékának erőssége, hogy a másik elméjébe jusson az információ, változatosabb értékeket vehet fel, természetesen szigorúan a pozitív tartományban.

A 3.2.1. alpontban megadjuk, hogy a most bemutatott világocskák mellett milyen lehetséges világokat hív meg az *én* személyes névmással, illetve a *hát* diskurzusjelölővel finomhangolt válaszkijelentés.

Felszólítás <i>Óhajtás</i>		Kérdés		Válasz- <i>kijelentés</i>
				<i>Bi0</i>
<i>Bi0</i>	→	Bi0	→ i↔u	<i>Bi0Bu0</i>
₁ Bi0Bu0	→	₂ Bi0Bu0Bi0	→ i↔u	<u>Bi0</u> Bu0Bi0Bu0
₃ Bi0Au0	›	Bi0Au0 <u>Bi+</u> ₄ Bi0Bu0	→ i↔u	<u>Bi0</u> Bu0Bi0
₅ <i>Bi0Dr0</i> xD r={i,u,o}	›	₆ Bi0Dr0Bi+ xD r={i,u,o}	→ i↔u	<u>Bi0</u> Bu0Dr0Bu+
₇ Ii0Iu+	›	₈ Ii0Iu+ <u>Bi+</u>	→ i↔u	<u>Bi0</u> Iu0Ii+Bu+
				<i>Bi0Dr0Bu+</i>
₁ Bu0	→	₄ Bu0		<i>Ai0Bu+</i>
₃ Au0		₂ Bu0Bi0		<i>Ii0Bu+</i>
₅ Bu0Dr0	›	₆ Bu0Dr0Bi+ yD r={i,u,o}		
[Bu0Bi0Dr0]	›	[Bu0Bi0Dr0 <u>Bi+</u>]		
₇ Iu+	›	₈ Iu+ <u>Bi+</u>		

2. táblázat A mondattípusok közötti összefüggések

A második táblázat célja a *ReALIS*-keretben létrehozott lehetségesvilágleltár alapmondattípusainak összefüggéseit bemutatni. E mondattípusok definícióinak összevetése széleskörű formális szemantikai és pragmatikai szakirodalmat felsorakoztató és figyelembe vevő antireprezentacionalista elméletekkel fontos feladat. Azonban véghezvitele az elméletek különbözőségénél fogva nem kézenfekvő. A *ReALIS* a közlésben résztvevők – prizmahatás mentén felsokszorozódó – mentális állapotainak leírására gazdag eszköz-

tárat nyújt, amelynek kis metszete van a reprezentációt elutasító elméletek definiatív elemeivel. Az imént elemzett kijelentő mondat definíciójának feltárása egyes antireprezentacionalista elméletekben²⁵ az őszinteségi és a jól-informáltsági feltételek leírására korlátozódik, melyet a *ReALIS*-keretben az első feladói axióma eloszlása jellemez.

A kijelentő mondat őszinteségi feltétele, hogy a feladó hiedelme legyen „pozitív”, azaz formálisan haladja meg a nulla értéket ($x > 0$). Amennyiben az érték éppen nulla volna, úgy nem lenne információja a mondat propozicionális tartalmáról, azaz blöffölne. Amennyiben pedig negatív értéken állna, valamilyen oknál fogva hazudna a beszélő, aki magára öltötte a feladói szerepet.

A jól-informáltság feltétele azzal a relációval ragadható meg, hogy a feladó hiedelmének abszolút értéke éppen öt ($|x| = 5$), azaz tökéletes, maximális erősségű hiedelemmel bír.

Az első oszlopot követő nyilak szemléltetik, hogy az alapmondattípusok részben a már említett mintakövetés alapján függnek össze, egyes esetekben pedig a világocskák kompozicionális bővítése révén állnak elő, ahogyan az a felszólításból levezetett kérdés esetében megfigyelhető a második oszlop aláhúzott *Bi+* világocskákkal bővített axiómáin. A címzetti oldal világocskáinak összeindexelése a feladóéival pedig a mondattípuson belüli összetartó erőt szemlélteti.

A kérdés és a válasz-kijelentés elemzése során górcső alá kerültek episztemikusan súlyozott összérdekek, ezek a mondattípusok közötti kapcsolatból kifolyólag felszólítás esetén is megmutatkoznak, érdekes esetekre hívva fel a figyelmet. Ahogyan azt bemutattuk, a beszélő és a hallgató oldalán felbukkanó elképzelések az érdekekről szólnak, és félreértések lehetőségét is nyitva hagyják. Lauer²⁶ példaként hozza az orvos *Vegyé be ezeket a pirulákat!* tanácsát, ami értelmetlen kérésnek tűnhet mindaddig, amíg az elmét egy súlyozott és irányított gráfnak tekintve el nem kezdjük keresni az összeköttetést egy megfelelő, asszociált *e'* információval, mivel pirulákat bevenni aligha vágya valakinek. Ideális *e'* lehet a beteg gyógyulása az ő szemszögéből, de az orvos számára egy gyógyszercég támogatása is ugyanilyen asszociált *e'* lehet, semmibe véve a hallgató gyógyulás iránti vágyát. Ugyanúgy, ahogyan a releváns halmazba több személy is bekerülhet, többféle motiváció összessége is a *Vegyé be ezeket a pirulákat!* tanács adásához, illetve annak betartásához vezethet.

²⁵ LAUER 2013.

²⁶ LAUER 2013. 148–53.

A hát diskurzusjelölő

A *hát* kifejezés történetét tekintve elmondható, hogy eleinte hely- majd idő-viszonyokat fejezett ki, később következtető kötőszóként is elkezdtek használni.²⁷ Egy grammatikalizációs folyamat eredményeként mára a magyar nyelv egyik leggyakrabban használt diskurzusjelölőjévé vált.²⁸ Schirm (2011) már a 16–17. századi előfordulásai esetében²⁹ is kimutatja a nyomatékosító jelleget az egyéb jelentések mellett.

A fenti etimológiai okokra visszavezethetően a *hát* diskurzusjelölő a nyilvánvaló nyomatékosító funkciója mellett következtetés jelölőjeként is szerepelhet az általunk e tanulmányban vizsgált mondatvégi pozícióban. A két lehetséges mondatzáró előfordulást a következő példák szemléltetik:

- 8) a. El fogunk késni!
 a'.(Hát (akkor)) siessünk (hát)!
 b. Siessünk?
 b'. (?Hát (?akkor)) siessünk (hát)!

Schirm³⁰ mellett érvel, hogy a dominánsan szegmenskezdő diskurzusjelölő előzménye kötőszó, míg a nyomatékosító funkciót ellátó diskurzusjelölő határozószói eredetű. A fenti példákban is felfedezhetünk némi preferenciát arra nézve, hogy a következtető funkciójú diskurzusjelölő a mondat elején, a nyomatékosító pedig a mondat végén jelenjen meg, azonban ugyanúgy kimutatható mondatindító határozott *hát*³¹, ahogyan mondatvégi következtető. Schirm (2011) maga is megemlíti annak a lehetőségét, hogy már a diskurzusjelölővé válás volt az, ami lehetővé tette ezt a mozgékonytságot. A rövidválasz-konstrukciók esetében kifejezetten a nyomatékosító funkciójú diskurzusjelölőt vizsgáltuk.

²⁷ SCHIRM 2007; SCHIRM 2011. 29.

²⁸ DÉR-MÁRKÓ 2007. Idézi SCHIRM 2011.

²⁹ SZABÓ T. 1975–2005. (Erdélyi magyar szótörténeti tár).

³⁰ SCHIRM 2011. 32.

³¹ ALBERTI–SZETELI 2017a.

Más hát!

További támpontot nyújt, hogy a nyomatékosító szerepű kifejezés megkövetel egy a propozicionális tartalomra irányuló explicit előzményt³². Ez magyarázza, hogy nem lehetséges a báziskérdéstől eltérő polaritású választ *hát*-tal befejezni ((6c'), (9a')), miközben az *én* személyes névmás hátravetése kifogástalan lehet ((6c), (9a')).

6. a. Nem tudom, hogy ettél-e levest.
 b. *[?]Ettem én!
 b'. Ettem hát!
 c. Nem én!
 c'. *Nem hát!

9. a. Ezt csak úgy mondod.
 a'. Nem én!
 a". *Nem hát!
 b.(Ugye) nem sértetted meg Marit?
 b'. Nem én!
 b". Nem hát!

10. a. Te más vagy, mint a többi?
 a'. Más hát!
 a". *Más én!

A fenti esetben a *hát* diskurzusjelölőt megfosztottuk a nyomatékosítandó tartalom explicit előzményétől azáltal, hogy a válaszban az előzményhez képest ellentétes polaritást tudott volna csak nyomatékosítani. Az *én* személyes névmás egyáltalán nem érzékeny a polaritás megfordultára, így ebben az esetben sikeres változattá lép elő. Minden más esetben azonban a *hát* az, ami ugyanolyan sikeres, vagy jobb megítélést kap. Az igekötőn kívül állhat ige (6b') vagy valamilyen predikatív névszó (10a') mögött. A hátravetések alapvetően ritkán jól formáltak³³, erre és a *hát* diskurzusjelölő sikerességére ezen a téren nem adtak szintaktikai magyarázatot. A hátravetésre való alkalmasságának oka – a nyomatékosító funkciójának határozószói eredete mellett

³² Uo.

³³ LIPTÁK 2017

– feltehetően az erőteljes grammatikalizációs folyamathoz köthető, melynek részeként dekategoriizáció is jellemezte.³⁴

A bevezetőben említett különbség abban áll, hogy a személyes névmás hátravetése csak azokban az esetekben elfogadható, amelyekben a válasz előtagja ágéntivitásra utal, mivel a személyes névmás ezáltal a feladó büszkeségét fejezi ki³⁵. A ReALIS lehetséges világocskáinak szintjén ez a tulajdonság az *autoritás* modalitással fejezhető ki. A *hát* esetében azonban nem a büszkeség jut kifejezésre, hanem egyfajta visszacsatolás történik a kérdéshez. A válasz kifejezi, hogy a feladó korábban – mielőtt az adott kérdést megkapta – joggal gondolhatta volna a címzettéről akár azt is, hogy az erősen elfogult a választ érintően (11b'), mivel azt roppant kézenfekvőnek véli. Szinte számon kéri a válaszadó, hogy miért nem így kérdezett a másik: „Ugye megetted a spenótot?”/„Ugye megkaptad a szerepet?”

- 11) a. Megetted a spenótot? / Megkaptad a szerepet?
 b. Meg *hát*!
 b'. <Bi–Bu→ x={-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5}; x'={5-4-3-2-10+1+2+3+4+5}
 c. Meg *én*!
 c'. <Bi–Au→ x={-5-4-3-2-10+1+2+3+4+5} x'={5-4-3-2-10+1+2+3+4+5}

A személyes névmás azáltal nem vár el előzményi státuszt, hogy az autoritás független a másik fél tudásától. Ebben az esetben a feladó azt hangsúlyozza, hogy az esemény megtörténtekor ura volt a helyzetnek (11c'): már előre tudta (vö. 'Bi–'), hogy hatalmában áll elérni e megvalósulását, döntően rajta múlik. Ez magyarázatként szolgál arra, hogy igeekötő nélküli igét követve a névmás használata nem szerencsés (6a) és leginkább befejezett aspektus és kifejezetten a tevékenységre irányuló előzménykérdés (12a) esetén nyilvánítható ki a feladat elvégzéséhez kapcsolódó büszkeség.³⁶

³⁴ SCHIRM 2007; 2011. 30

³⁵ KLEIBER 2012. 351

³⁶ A (11a) példában a *megkap* ige önmagában is érdekes kérdést vet fel, amelyre Jankovits László hívta fel a figyelmünket, a kötet alapjául szolgál 2017. szeptemberi előadás kérdészekciójában. A probléma abban áll, hogy a *megkap* ige alanya önmagában nem nyilvánítható egyértelműen ágéntívnek. A tematikus szerepek kiosztásának problémái iránt érdeklődő olvasót a következő tanulmányhoz és az abban bemutatott szakirodalomhoz utaljuk: ALBERTI 2013. Ehelyütt azt érdemes meggondolni, hogy a *kap* ige alanya bizo-

- 12) a. Felkérted Jóskát elnöknek?
 a'. Fel hát!
 a''. Fel én!
 b. Jóskát kérted fel elnöknek?
 b'. Jóskát/Őt hát!
 b''. *Jóskát/Őt én!
 c. Elnöknek kérted fel Jóskát?
 c'. Elnöknek hát!
 c''. *Elnöknek én!

Végül a következő példák szemléltetik az autoritás működését. Bizonyos esetekben az eseményszerűség véghezvitele (11a-a'), máskor annak megakadályozása (11b-b') váltja ki a büszkeséget. Másrészt minél elvontabb módon fejez ki irányt (11c-d') az igekötő, annál különösebben hat a személyes névmás a záró pozícióban.

- 13) a. Odamentél az előadóhoz?
 a'. Oda én!
 b. Odaengedted a könyvespolchoz?
 b'. Nem én!
 c. Odatetted magad a versenyen?
 c'. ³Oda én!
 d. Odavagy Mariért?
 d'. ²Oda én!

Összefoglalás és kitekintés

Tanulmányunkban bemutattuk, hogy a *hát* diskurzusjelölő és névmások rövidválasz-konstrukciókban történő hátravetésekor a grammatikalitási ítéletek terén mutatkozó eltérések pragmaszemantikai okokra vezethetőek

nyos esetekben egyértelműen ágentív (pl. *odakap valamihez, kikap valamit a másik kezéből, felkap valamit az asztalról*), míg más esetekben egyértelműen nem az (pl. *kikap valakitől, megkap egy betegséget*). A *bekap valamit* példatípus pedig mindkét módon értelmezhető (*számba került* vs. *befal valamit*). A probléma megoldásában e relevánsnak látszó kontextus felvázolásáig jutottunk, a továbbiakat jövőbeli kutatásokra bízunk.

vissza, mely okokat leginkább egy dinamikus reprezentacionalista keret magyarázóerejét kihasználva határozhatjuk meg.

A jelenséget a dialógus jellege felől közelítettük meg és a *ReALIS* elméleti keret eszköztárának bemutatását követően a kérdés és a kérdésre adott válasz-kijelentés elemzésével tártuk fel a diskurzuson belül megjelenő kompozicionalitást.

Emellett bemutattuk, hogy az alapmondattípusok átfogó rendszere is a klasszikus pragmatikából örökölt sikerességi feltételek kompozicionális bővítésével áll elő, illetve egyetlen közléstípuson belül is a feltételek mintakövetésével előállítható például a címzetti szerep.

Előrelépés a keretben, hogy néhány, a következő időpillanatra vonatkozó lehetséges világocskba bázis-konkatenációjával a korábbi feladói profilokból releváns pragmatikai esetcsoportok generálódnak, melyek legnagyobbbrészt a perlokúciós hatás fogalmához kapcsolhatóak.

Extenzív célunk minél több diskurzusjelölő és intonációs mintázat bevonásával egy gazdag leltár építése lehetséges világokból, ezzel párhuzamosan pedig a leltáron belüli kapcsolatrendszerek sokoldalú kidolgozása.

Rövidítések

ALBERTI 2011a	ALBERTI Gábor: <i>ReALIS: Interpretálók a világban, világok az interpretálóban</i> . Bp., 2011.
ALBERTI 2011b	ALBERTI Gábor: Az intenzionalitás számítógépes nyelvészeti kezelése – avagy a <i>ReALIS</i> λ szintfüggvénye. In: VIII. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia. Szerk. Tanács Attila–VINCZE Veronika. Szeged, 2011. 263–275.
ALBERTI 2013	ALBERTI Gábor: Az argumentumok precedenciaelvű realizálódása. In: Analógia és modern nyelvleírás. Szerk. Kádár Edit–SZILÁGYI N. Sándor. Kolozsvár, 9–41.
ALBERTI 2016	ALBERTI Gábor: Hát a <i>meg</i> meg a <i>hát</i> . In: „Szavad ne feledd!”: Tanulmányok Bánréti Zoltán tiszteletére. Szerk. Kas Bence. Bp., 2016. 17–27.
ALBERTI 2017	ALBERTI Gábor: Vevők és eladók, őszinték és hazugok a kommunikáció örök (és aszimmetrikus) piacán. Kézirat a XXVI. MANYE Kongresszus előadása alapján. 2017.

- ALBERTI et al.
2013 ALBERTI Gábor–KÁROLY Márton–KILIÁN Imre–KLEIBER Judit–VADÁSZ Noémi: Az igazság pillanata, avagy a ReALIS a horgonyzó függvénye. In: IX. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia. Szerk. Tanács Attila–Vincze Veronika. Szeged, 2013. 236–248.
- ALBERTI–KLEIBER
2014 ALBERTI, Gábor–KLEIBER, Judit: ReALIS: Discourse Representation with a Radically New Ontology. In: Complex Visibles Out There. Eds. Veselovská, Ludmila–Janebová, Markéta. *Olomouc Modern Language Series 4*. (2014) 513–528.
- ALBERTI–
KLEIBER–KÁR-
PÁTI 2017 ALBERTI Gábor–KLEIBER Judit–KÁRPÁTI Eszter: Reális (ReALIS) kép a másik elméjéről. In: Más elmék. Szerk. Márton Miklós–Molnár Gábor–Tözsér János Bp., 2017. 237–258.
- ALBERTI ET AL.
2016 ALBERTI, Gábor–KLEIBER, Judit–SCHNELL, Zsuzsanna–SZABÓ Veronika: Intensional profiles and different kinds of human minds. In: *Linguistics Beyond and Within 2*. Lublin, 2016. 6–26.
- ALBERTI–NÓTHIG
2015 ALBERTI, Gábor–NÓTHIG, László: ReALIS2.1: The Implementation of Generalized Intensional Truth Evaluation and Expositive Speech Acts in On-Going Discourse. In: *International Journal on Advances in Intelligent Systems 8*. (2015): 1–2. 85–106.
- ALBERTI–SZETELI
2017a ALBERTI Gábor–SZETELI Anna: Szemafor hát! Benyújtott kézirat a *Jelentés és Nyelvhasználat* folyóirathoz. 2017.
- ALBERTI–SZETELI
2017b ALBERTI Gábor–SZETELI Anna: Benyújtott kézirat az *Iskolakultúra* folyóirathoz a MaKog2017 konferencia előadása alapján. 2017.
- ALBERTI–SZETELI–
KLEIBER 2018 ALBERTI Gábor–SZETELI Anna–KLEIBER Judit: ReALIS-Inventory of “Possible Worlds” constituting the Intensional Profiles Conventionalized in Hungarian. Előadás a Magyar Szemantikusok Asztaltársaságának (MASZAT) szervezésében. MTA Nyelvtudományi Intézet, Bp., 2018. január 25.
- ALBERTI–VADÁSZ–
KLEIBER 2014 ALBERTI, Gábor–VADÁSZ, Noémi–KLEIBER, Judit: Ideal and Deviant Interlocutors in a Formal Interpretation System. In: *Communicating Certainty and Uncertainty in Medical, Supportive and Scientific Contexts*. Eds. Zuczkowski, Andrzej *et al.* Amsterdam, 2014. (Dialogue Studies 25.) 59–78.

- ASHER–
LASCARIDES
2003 ASHER, Nicholas–LASCARIDES, Alex: Logics of Conversation. Cambridge, 2003.
- AUSTIN 1975/1962 AUSTIN, John L.: How to Do Things with Words. Oxford, 1975/1962.
- BENZ 2000 BENZ, Anton: Chains and the Common Ground. In: Göta-Log 2000 – Gothenburg Papers in Computational Linguistics. Eds. POESIO, MASSIMO–TRAUM, DAVID. 2000. 181–184.
- CHOMSKY 1957 CHOMSKY, Noam: Syntactic Structures. The Hague, 1957.
- CHOMSKY 1995 CHOMSKY, Noam: The Minimalist Program. Cambridge, 1995.
- DÉR–MARKÓ 2007 DÉR Csilla Ilona–MARKÓ Alexandra: A magyar diskurzusjelölők szupraszegmentális jelöltsége. In: Nyelvelmélet – nyelvhasználat. Szerk. Gecső Tamás–Sárdi Csilla. Székesfehérvár–Bp., 2007. 61–67.
- DOWTY et al. 1981 DOWTY, David. R.–WALL, Robert E.–PETERS, Stanley: Introduction to Montague Semantics. Dordrecht, 1981.
- GÄRTNER 2012 GÄRTNER, Hans-Martin: Does Searle’s Challenge Affect Chances for Approximating Assertion and Quotative Modal Wollen? In: Practical Theories and Empirical Practices. Amsterdam, 2012. 245–256.
- GRICE 1975 GRICE, Paul: Logic and conversation. In: Syntax and Semantics 3. Eds. Cole, Peter–Morgan, Jerry L. New York, 1975. 41–58.
- GROENENDIJK et al. 1996 GROENENDIJK, Jeroen–STOKHOF, Martin–VELTMAN, Frank: Coreference and Modality. In: The Handbook of Contemporary Semantic Theory. Ed. Lappin, Shalom. Oxford, 1996. 179–213.
- GYURIS 2013 GYURIS Beáta: Megjegyzések a pragmatika tárgyról és hasznáról. *Magyar Nyelv* 109. (2013): 2. 162–170.
- HABERMAS 1984 HABERMAS, Jürgen: The Theory of Communicative Action. Boston, 1984.
- KAMP et al. 2011 KAMP, Hans–van GENABITH, Josef–REYLE, Uwe: Discourse Representation Theory. In: Handbook of Philosophical Logic 15. Eds. Gabbay, Dov–Guenther, Franz. Berlin, 2011. 125–394.

- KLEIBER 2012 KLEIBER Judit: Keresd a szándékot! – Az információállapot változása eldöntendő kérdéseknél. In: Vonzásban és változásban. Szerk. ALBERTI GÁBOR–FARKAS JUDIT–KLEIBER JUDIT. Pécs, 2012. 332–352.
- KLEIBER–ALBERTI 2017 KLEIBER, Judit–ALBERTI, Gábor: Compositional Analysis of Interrogative Imperatives in Hungarian. In: *Linguistics Beyond and Within* 3. Lublin, 2017. 117–135.
- LAUER 2013 LAUER, Sven: Towards a Dynamic Pragmatics: Stanford University. Dissertation Manuscript.
- LIPTÁK 2017 LIPTÁK Anikó: Identifying Identity Conditions in and Outside Ellipsis: a Case Study of Hungarian. Talk at BLINC2, Bp., 2017.
- NÓTHIG–SZETELI 2018 NÓTHIG László–SZETELI Anna: Nagyfelbontású pragmaszemantikai igazságértékelés egy játékprogramban. In: XIV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia. Szerk. Vincze Veronika. Szeged, 2018. 456–465.
- OISHI 2014 OISHI, Etsuko: Discursive Functions of Evidentials and Epistemic Modals. In: *Certainty-Uncertainty – and the Attitudinal Space in Between*. Eds. Cantarini, Sibilla *et al.* Amsterdam, 2014. (Studies in Language Companion Series 165.) 239–262.
- SADOCK–ZWICKY 1985 SADOCK, Jerrold M.–ZWICKY, Arnold M.: Speech act Distinctions in Syntax. In: *Language Typology and Syntactic Description I: Clause Structure*. Cambridge, 1985. 155–196.
- SEARLE 1969 SEARLE, John R.: *Speech Acts*. Cambridge, 1969.
- SEARLE 1976 SEARLE, John R.: A Classification of Illocutionary Acts. *Language in Society* 5. (1976) 1–23.
- SCHIRM 2007 SCHIRM Anita: A hát diskurzusjelölő története. *Nyelvtudomány*, III–IV. (2007) 185–201.
- SCHIRM 2011 SCHIRM Anita: A diskurzusjelölők funkciói: a hát, az -e és a vajon elemek története és jelenkori szinkrón státusa alapján. Doktori disszertáció, kézirat. Szeged, 2011.
- SCHIRM 2017 Schirm, Anita: A diskurzusjelölők vizsgálati módjai. Előadás a IX. Nyelvtudományi Szuperkurzuson. Pécs, 2017. január 25.
- SZABÓ T. 1975–2005 SZABÓ T. Attila: Erdélyi magyar szótörténeti tár I–XII. Bp.–Kolozsvár, 1975–2005.

- SZETELI et al. 2018 SZETELI, Anna–ALBERTI Gábor–KLEIBER Judit–DÓLA Mónika: The World is Built with our Words to Each Other – Basic and Fine-Tuned Intensional Profiles in Hungarian. In: XIV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia. Szerk. Vincze Veronika. Szeged, 2018. 78–88.
- ZAEFFERER 2001 ZAEFFERER, Dietmar: Deconstructing a Classical Classification: A Typological Look at Searle’s Concept of Illocution Types. *Revue Internationale de Philosophie* 217. (2001) 209–225.